

טנק של צה"ל בגבול רצועת עזה, 2014. סוגיות שנטועות במקורות של העם היהודי צילום: Thomas Coex / AFP

הולדת הספק: ההתמודדות עם איזודאות בספרות התנאים

משה הלברטל הוצאת מאגנס, 264 עמודים, 84 שקלים

תמודדות עם מצבי ספק, אלא הוא משתדל ליצור סביבה שבה מצבי ספק אינם עולים. הדבר ניכר ומובהק ביותר בדיני טומאה וטהרה, שבהם נחלקו כיתות בית שני באופן העוצמתי ביותר. לערמת זאת, הטקסטים המאוחרים יותר שהוכנסו למשנה "משקפים תמונה מורכבת של ניסיון להקפדה מרבית בלא הבדלה מוחלטת. ניסיון שיש בו מתחים פנימיים לא מבטלים" ריבוי הדימויים על הספק הוא גם ביטוי לעידן שהכיתות בו התפוררו וגם ניסיון ליצירת עולם יהודי שמאפשר מרחב לחוסר ודאות — לא הסתגרות ובדלנות מתמירות, אלא מחלוקות והיתרים.

הפרק המעניין ביותר בספר עוסק במרחבים שונים של ספק ועמימות. כך, למשל, במרחב הזמן, ובעיקר בזמן "בין השמשות" (ביהדות) — פרק הזמן המעורפל שחוצץ בין סוף היום לתחילת הלילה) כמרחב לימינלי, שכרוכות בו גם שאלות הנוגעות לתודעה האנושית (למשל: מתי נגמר היום?) וגם שאלות הלכתיות רבות. הקסם שאופף את משך הזמן המיוחד הזה מקורו כבר במשנה במסכת אבות על עשרת הדברים המסותרים, שנבראו בערב שבת בשעת בין השמשות, אולם הלברטל מראה כיצד חז"ל מפתחים את מרחב הספק הזה דווקא מתוך ערעור על ההבחנות הבינאריות הנוקשות, שמערכות משפטיות נדרשות אליהן בדרך כלל כשהן יוצרות ואכפות חוקים.

כך גם היחס לאנדרוגינוס, לכאורה קטגוריה לא שכיחה ובכל זאת מקרה בחוץ שהתנאים עוסקים בו רבות ומאפשר להם מצד אחד לחזק את הגבולות והאפיונים המגדירים ומצד שני לערער על ההבחנות הנוקשות המוכרות. העמימות הכרוכה בדוגמה מסוג זה "אינה מסוג הערפל שהחכמים ממהרים לסלק, הם שוהים בה, מפתחים אותה ומנסים לאפיין את מהותה המעורפלת". הלברטל חושף באופן הבהיר והמרתק ביותר את מרחבי השיח הללו, שללא ספרו היו כנראה נותרים נסתרים מעיני רבים, נותרים בכרכיה העבים של המשנה או באולמות בתי המדרש בישיבות. ■

ומבקש למצוא את דרכו בתוך עולם, שהולך ונעשה מורכב ומסועף יותר ויותר. בעוד שהאינסטינקט ההלכתי במקרה של ספק הוא לאסור, להגיב בליל ולצמצם את אפשרויות הבחירה, הדיון המסועף על ספקות בספרות התנאים מאפשר לעתים קרובות גם להתיר. הספק, לדעת הלברטל, קיים בחיים גם כך, בוודאי בתקופות של חוסר ודאות. ואולם, אצל התנאים הוא הופך, במודע או שלא במודע, למכניזם דתי לקביעת מדיניות הלכתית, שמאפשרת חיים שיש בהם אוויר לנשימה.

הלכתיים וספקות בהלכה הקדומה רלוונטי לעולמם של היהודים גם היום. ברור שעיסוק בתינוקות, שהתערבבו בבית היולדות ואינם יודעים מי אמם, נוגע יותר לחייהם של אנשי המאה השנייה, תקופת התנאים, ופחות לחיינו. אבל הלברטל מבקש להראות כיצד בכל זאת לאופן שבו יצרו התנאים את מושג הספק כמכשיר הלכתי יש השפעה גם על עולמנו היום. קשה לומר שכל הסוגיות הנדונות בספרות התנאים אקטואליות, בוודאי למי שאינו שומר הלכה, אבל כמה מהן בהחלט עשויות להיות רלוונטיות. כך, למשל, בדיון בפרק השני על הלכות פירות דמאי, כלומר, פירות שלא ברור אם הופרשו מהם תרומות ומעשרות כהלכה, שכן הם נמכרים במרחב השוק ולא היישר מהחקלאי: הלברטל מסביר לאט ובנועם ששאלת פירות הדמאי והספקות בנוגע אליהם אינם רק עניינים הלכתיים, אלא הם גם קשורים ישירות לשאלות של הוגנות ומסחר ולמרחק החיים המשותף בין יהודים לעצמם ובין יהודים לנוכרים (למשל, בנוגע לאפשרות לאכול בבית השכנים בלי חשש הלכתי ובלו העליב אף אחד). הוא לא מניח שהקורא מכיר את מסכת דמאי במשנה או את ההלכות הקשורות לתרומות ומעשרות, אבל גם לא מקריב את עומק הדיון לטובת הסברים בסיסיים מדי.

הטקסטים התנאיים מרחיבים ומעמיקים את החוקים המקראיים והופכים אותם להלכות חיים מורכבות ומסועפות. במרום הזה, המשנה היא גם טקסט הלכתי וגם טקסט פרשני. בעינינו מודרניסטיות, אפשר אולי להבין את הטקסטים העתיקים כאמצעי של צמצום החיים היהודיים, של תיחומם לגבולות הלכתיים מסוגרים, כאמצעי של שליטה במצבים של חוסר ודאות פוליטית או בתור ניסיון ליצור דת ממוסדת שהדברים בה ברורים ומוגדרים עד הפסיק האחרון. ואולם, הלברטל, בניסיונו להעמיד את הדברים על מקומם ההיסטורי הראוי, מסביר כי מתוך הדימויים על ספק וחוסר ודאות עולה דווקא התמונה ההפוכה.

בספרות התנאים, הוא מסביר, ההתמקדות בספק "אינה נובעת מהופעה של חרדת חטא מתמירה, אלא מהניסיון ההפוך, שעניינו לאפשר רמה מסוימת של מגע עם מציאות מורכבת, היוצרת ספקות וחששות". המשנה, בהיותה הטקסט הפוסט-מקדשי המרכזי, היא דווקא הניסיון לענות על אותם ספקות וחששות שמתעוררים בקרב מי שתופש את עצמו מחויב לדברי אלוהים ולהלכה

עיקרון אי-הוודאות

הפילוסוף וחוקר מחשבת ישראל משה הלברטל בוחן בספרו החדש את הדיון בשאלות הקשורות לספק בתקופת התנאים. זהו חיבור עשיר ומעמיק, שמצליח להנגיש את ספרות חז"ל לציבור הרחב בלי להתחנף לקוראים או להאכיל אותם בכפית

ירין רבן

שפטת שמורה על משפט חוזר לאדם שהורשע ברצח בשתי ערכאות; מפקד טנק שמכוון את קנה התותח לבית בעזה בלי לדעת כביטחון מוחלט אם יושבים בו מחבלי חמאס או משפחה בת שבעה ילדים חפים מפשע — משתי הדוגמאות האלה וממקרים דומים נוספים אפשר ללמוד הרבה מאוד על האופן שבו חברה מתנהלת במצבים של ספק וחוסר ודאות. זוהי הנחת המוצא של ספרו החדש של הפילוסוף וחוקר מחשבת ישראל משה הלברטל, "הולדת הספק". הלברטל, מבכירי אנשי הרוח בישראל, שהיה אחד ממנסחי הקוד האתי של צה"ל, מראה כעת בספרו כיצד ההתמודדות עם הספק נטועה עמוק בתוך המקורות הספרותיים והרוחניים של העם היהודי. הספר נכתב ופורסם כמחקר אקדמי, עם הערות שוליים רבות ועיסוק מוקפד בטיבם של המקורות השונים. הלברטל מקפיד להעמיד את הטקסט החז"לי על זמנו, מקומו והקשרו ההיסטוריים, ואינו מעבד את המקורות אלא במידת הנדרש כדי להקל את רצף הקריאה. עם זאת, ברור לגמרי שהלברטל לא כתב ספר שמיועד רק לקהילה המחקרית.

מצד אחד, הלברטל מתעקש להנגיש בעברית את חקר ספרות חז"ל לציבור הרחב — בחירה ערכית חשובה, שלא רבים מחוקרי חז"ל במעמדו עושים. אותו ציבור אינו מבין בהכרח את הדקויות וההבדלים בין כתיבי היד למהדורות של התלמוד הבבלי ואינו מבין את השפה הסבוכה והפנימית שבה כותבים הרבה פעמים מי שעורקים בטקסטים עתיקים, בין שמהצד התורני ובין שמהצד המחקרי. מצד שני, גם מי שיש לו היכרות בסיסית יחסית עם ארון הספרים היהודי יכול לקרוא בספר ולמצוא בו עניין רב. הספר אינו דידקטי. הוא לא מתחנף לקורא ולא מאכיל אותו בכפית. הלברטל מתעקש להראות שהדיון החז"לי על גבולות

סוגה: עיון קהל יעד: קוראי ספרים על פילוסופיה ויהדות מדף: ליד "מהפכות פרשניות בהתהוותן" של הלברטל ו"בין משנה למדרש" של ישי רחן-צבי לסיכום: מחקר מרתק שמראה כי לטקסטים קדומים יש רלוונטיות גם לימינו